

RÓNAY GYÖRGY:

SZENT ISTVÁN ORSZÁGA

JEGYZETEK A MAGYAR ROMANIZMUSRÓL

Az ezredik év karácsonyán, „minekutána elhozták az apostoli áldásnak leveleit, — írja Szent István nagyobb legendája, — a püspökök a papsággal, az ispánok a néppel illő dicséreteket nagy fennhangon kiáltozván, az Istennek kedves Istvánt királynak kikiáltják és a szent kenettel fölkenet a királyi méltóságú koronával szerencsésen megkoronázzák.” Koronázás karácsony napján, a résztvevő népek egyhangú felkiáltása, „acclamatio”-ja: e jelek és szertartások az egykor lovasnomád magyarság első királykoronázását félreérthetetlenül ahhoz a román stílusú kultúrához kapcsolják, amely abban az időben az európai műveltség jellegzetes formája volt. És félreérthetetlenül utalnak e kultúra ragyogó előképére és eszményére, Nagy Károlyra, aki két évszázaddal előbb hasonlóképen koronáztatta magát császárrá, s roppant impériuma ormán a római birodalmat látszott megújítani. A tizedik és tizenegyedik század uralkodó eszmeáramlatában, ennek a második „renovatio imperii Romani”-nak a gondolatvilágában, — amelybe a magyarság megtérése is tartozik, — a fejlődés élén állók Nagy Károly alakjára tekintenek, s az ő példája nyomán akarnak egy hatalmas, nemzetek feletti keresztény birodalmat teremteni. A tizenegyedik század hajnalán álló „ábrándos ifjú”, III. Ottó németrómai császár és munkatársa, Szilveszter pápa valósítja meg e Róma-álmodat, sokszor a hazai közhangulat, a németiség érzelmei ellenére is. A magyarság belépése a keresztény népek közösségébe az ő univerzális politikájukkal a legszorosabb kapcsolatban van.

Az az Európa, amelynek az addig pogány nép most tagja lesz, a romanizmus Európája. E román szellem egyik legszembevetőbb jegye a *központosítás*: az előző kor partikularizmusa után mindenütt a központi hatalom veszi át az irányítást, s jellemző, hogy Nyugat hadiszervezete is most eszmél magára, most, a romanizmus kezdetén, képes először győzelmesen szembeszállni a kalandozó magyarokkal. A központi hatalom kérdése körül csap össze a század folyamán a kor két vezető tényezője, a pápaság és a császárság az investitúra-harcban,

egyformán maguknak igényelve az osztatlan, világi s egyházi ügyekben egyformán érvényes hatalmat.

A centralizáció egyben a *hierarchia* megerősödését is jelenti: a társadalmi rend ormán, mérhetetlen magasságban áll a „kiválasztott” uralkodó, Krisztus földi helytartója, vikárius, s fölötte még mérhetlenebb magasságban trónol minden méltóság és hatalom forrása, a királyok Királya, a „fő hadi vezér” a legenda minor szavaival: Krisztus. Az Emberfiát, — akiben a gótika filozófiája és művészete fölfedezi a szenvedő emberi természetet, a „cur Deus homo” roppant és forradalmi kérdésére keresve választ, — a romanizmus nem tudja másnak, mint fejedelemnek látni, merev vonású, méltóságos uralkodónak még a keresztén is.

Tőle, mint legfőbb Királytól, kapja hatalmát a középkor eszményi királya, a „rex justus, pius et pacificus”. Csak az ilyen uralkodó lehet „vicarius Christi.” Az Intelmek szerzője mondja: „tunc diceris rex et regis filius”, azaz királynak fogsz mondatni, és király, — Krisztus király — fiának, ha békességes leszel. A legenda major pedig Géza elromanizált alakját állítja e román fejedelemeszmény mintájául: szomszédaival békességet keresett, s már ebből is nyilvánvaló, ki fiává kívánczolt lenni, az Üdvözítő evangéliumi beszéde szerint: „boldogok a békességesek, mert Isten fiainak fognak mondatni.” A „rex” szó már magában elég biztosíték: a középkor naív etimológiája szerint, melyet Szent Gellért is elismétel munkájában, a „recte regere” kifejezésből ered, és viselni csak az méltó, aki „recte regit”: aki népnek nemcsak uralkodója, hanem papja is, aki nem bizakodik el hatalmában, hanem gyakorolja az irtalmasság erényeit, aki a keresztény hit terjesztője, a béke apostola, az Egyház kardja, az árvák vigasztalója és az özvegyek gyámoltója. Rendkívül jellemzőek a legenda minor szavai Gézáról: „*Jóllehet király, de elsőbben pogány volt.*”

A legfőbb uralkodó és hadi vezér, Krisztus alakjában ennek a királyeszménynek a legtökéletesebb megvalósulását látja a romanizmus. Őt helyezi hierarchiája csúcsára. A rangsorozat második lépcsőfokán a király, „rex” áll, alatta pedig „a királyi méltóság rendjében” soron következők. E sorozatot gondosan fölállítja az Intelmek, kiosztva a főpapok, főemberek és vitézek, vendégek és tanácsadók helyét; sőt, ebben a rangfokozatban nyernek elhelyezkedést az oly értékek is, mint az erények gyakorlása, az imádság, a kegyesség vagy az elődök okos kultusza.

Ez a hierarchia azonban kettős: az igaz királyság ellentéte a gonosz király országa, a „rex”-é a tirannus. A romanizmus a világot két hatalom apokaliptikus küzdőterének látja, — mily időszerű minden apokaliptikus hangulat és látomány a világfélelemekkel terhes ezredik év fordulóján! — a Civitas Dei nemzetekfölötti szent-ágostoni közösségével szemben áll a Civitas Diaboli, élén az ördögnek szolgáló tirannussal. Ördög, ördögnek szolgáló tirannus: élő valóság, s nem csak jelkép e kor képzeletében, mely a bibliai hangulat hatása alatt áll és mely az utolsó ítélet komor képeit tartja szem előtt, — ahogy a Szent István-legenda is említi hőséről. Tirannus minden fejedelem, aki nem „recte regit”, aki visszaél hatalmával, szakkít a hagyománnyal, nem hallgat a bölcsenek és öregek tanácsára, aki nem igazságos, aki békétlenkedik és aki nem igyekszik megvalósítani magában a keresztény erények teljességét. A „regnum” biztosítéka a tirannusszal szemben a keresztény hit: „A királyi méltóság rendjéhez nem kell, ha csak nem hívőknek és beavatottaknak hozzájutnia” — hirdetik az Intelmek. Ami pogány, az, a romanizmus fölfogásában, eo ipso csak tirannisz lehet: kereszténység, Krisztus nélkül nincs igaz regnum. A nyugateurópai publicisztika gondosan számon tartotta a „Civitas Dei” ellenfeleit, az „Imperium Romanum” szélein háborgó pogány nemzetek sokaságát, megterése előtt köztük a fogát csikorgató magyart is, — Ungarus strideat, mondja egy II. Ottó korából származó szöveg. A magyarságot a legenda major is ilyen szent-ágostoni világtörténeti távlatban mutatja meg: természetes székeiből egyéb pogányokkal Isten „a keresztények kiesapongásainak megbosszulására” hívta ki őket. A nomád népek „Isten ostorai”, de küldetésük nem változtat azon, hogy tiranniszban élnek és fejedelmük tirannus. Ezért nem lehet Géza igazi „rex”. A két Szent István-legenda érdekesen keresztényesíti el alakját, s az álmában megjelenő angyal Isten választottjának nevezi, de az igazi választott mégsem ő: hajdani tirannus-volta árnyékot vet rá, „emberi vértől fertőzöttek a kezei”. István, a megígért és választott utód, — „az Úrnak egyik választott királya” a legenda major szerint, — így lesz a romanizmus szemében az isteni világtervnek, az egész föld diadalmas krisztianizálódásának egyik végrehajtójává, a regnum méltó fejévé, így emelkedik értékben és jelentőségben Géza fölé. S talán nem túlzás e legenda-irodalomban bizonyára nem egyedülálló álomjelenetben annak a másik álomjelenetnek ellenképét látnunk, amely-

ben a nomád magyarság mítikus ősapja ígértetik meg s nyer fogantatást. A pogány karizmával szemben keresztény karizma áll, anélkül azonban, hogy a magyar uralkodóház vérségi elhivatottságának gondolatát véglegesen kiírthatná: csupán a pogány választottsághoz társul a keresztény választottság gondolata.

A romanizmus merev világának dinamikáját a *civitas Dei* — *civitas Diaboli* ellentéte adja meg. A rex hivatásából folyó föladata a harc a pogányság, a tirannisz ellen. A hatalom magasságában trónoló uralkodó nemcsak „pacifikus”, de harcos is, aki külső ellenségek és ördög-támasztotta belső viszálykodók ellen az elhivatottságnak ép oly tudatával áll hadba, mint amily elhivatottsággal a „regnum”-ból folyó más kötelezettségeit: egyházak rakását, törvények szerzését teljesíti. Szent István legendái, megemlékezve első királyunk háborúiról, minden alkalommal megemlítik, hogy a viszály szerzője „minden jónak ellensége, az irigységgel és gonoszsággal teljes ördög”, akinek szolgáit Pannónia különösen kedvelt szentjei, Márton és György, — a sárkányölő Szent György harcias alakja mily híven talál a romanizmus egész szelleméhez! — zászlói alatt győzi meg Isten választottja. Mert Szent István távolról sem az a megtört, sírángozó öregember, aki az emlékezetes éjszakai merénylet jelenetében rögződött meg az utókor tudatában, hanem kemény, elszánt és kérlelhetetlen román fejedelem, „komor és ájtatos” uralkodó, akinek ajkai, a legenda szerint, soha nem nyíltak mosolyra, és aki népét „az egyházi tanítás szerint oktatóván, a fegyelem igájának és törvényének alája vetette és a gonoszoknak mind az ő tisztátalanságaikat mindenestől lerontotta”. Irgalmat nem ismerő őre az igazságnak, a „miképen cselekedtek, azonképen cselekedik vételek az Úr” elvének szigorú végrehajtója; a meghódoló besenyő urakat szolgái közül némelyek, „kiknek lelke azonképen ráhajol a rosszra, miképen viasz”, megtámadják és kirabolják, a király maga elé hivatja őket, ítéletet tart, s a végzés kimondása után a kártevők „kivezettettek és minden tájakon az útfeleken kettőnként felakasztva elpusztultak, ennek általa akarván a király most már végtére mindenkinek értékükre adni, hogy ki meg nem nyugszik az igazság ítéletében, melyet ő az Úrnak felőle elvégzett, annak dolga ezenképen leszen. A föld népe hallotta az ítéletet, melyet a király tett és megfélemedett.” S a „kegyes király” zord parancsát nem hirtelen fölindulásban adja: mert hogy bölcs lelkű volt, sem tekintetével, sem szavával nem fe-

nyezetett, hanem tartóztatta magát, miként írva vagyon: „a bölcs azutánra hagyja ítéletét.” A legenda minornak ez a részlete páratlan hűséggel mutatja a romanizmus királyeszményét, egész gondolatvilágát, evangéliumi példákkal és tanácsokkal átszőtt gondolkodását, az „igazság örének”, a „rex justus”-nak merev alakját, ezt a szinte öszövétségi komorságú képet.

Legkeményebb ítéleteiben is „justus” ez a király. Fölötte ott a hatalmas és világot megítélő Isten, a fejedelem csak az ő végzését teljesíti. A tirannustól azonban nemcsak ez különbözteti meg, hanem eljárásának törvényes formái is: „a püspökökkel és fő jobbágy urakkal” tart minden elhatározása előtt tanácsot. Az Intelmek külön fejezetben emlékezik meg „a tanácsnak nagyságos voltáról”, a hierarchikus román gondolkodásnak megfelelően jelölve meg a király tanácsadóit: a nagyobbak, jobbak, bölcsőbb és felette tisztos öregek fölszólalása teszi a tanácskozást hasznossá. Azért, ajánlja, „ifjakkal és kevésbé bölcséssel ne tanácskozzál, avagy tőlük tanácsot ne kérj, hanem a tanácsbéliektől, kiket eme dolog illet, koruknak és bölcsességüknek miatta... Mely dolog kinek-kinek korához illő, ebben gyakorolja magát, tudni méltó az ifjak fegyverforgatásban, a tanácsbéliék a tanácsokban. Mindazáltal az ifjakat nem kell elúznod teljességgel a tanácstól, valahányszor pedig tanácsot tartandasz velük, ha alkalmas is lenne tanácsuk, vidd mégis mindiglen az öregebbek elé, hogy minden cselekedeteiket a bölcseségnek mértékével mérjed.” Jellemző a romanizmus hierarchikus szemléletére ez a megállapítás: a merev és áttörhetetlen tagozódásnak nemcsak a rang az elve, hanem az életkor is. A bölcsőbb öregek fölül állnak, és e román magatartás hivatásukat is kijelöli a tanácsadásban, a koruk méltóságához illő föladatban; az ifjakat alájuk helyezi, mintegy ebben is igazodva egy előre meglevő és változhatatlan isteni világtervhez. Az ember célja a minél tökéletesebb beleilleszkedés ebbe a rendbe, melynek megbontása, — a bölcsök tanácsának meg nem hallgatása, az ifjak és tapasztalatlanok előtérbe helyezése, — épen úgy tirannisz, mint minden egyéb rendtelenség, békétlenség.

Minden ilyen magatartás eleve kizárja a szabad kutatás lehetőségét, az egyéni vélemény érvényesülését, a nemesség olyan fölfogását, amelyet a gótika, s különösen a későgótikus német misztika, vall magáénak. A romanizmus előre szabott keretekbe állítja az embert, előre meghatározott hivatás vállalására kötelezi, tekintet

nélkül az egyén alkalmasságára, hajlamaira. A hivatás előbb van, mint a hivatás betöltője; mint művészetében, ebben is a merev típusok világnézete. Kész törvényekhez és szabályokhoz igazodik; először az isteni törvényhez, s hogy mily határozottsággal, mutatja az evangéliumnak az élet minden mozzanatát átjáró hatása, mutatja, hogy a típusok vonásai nem a gyakorlati valóság, hanem az evangéliumi és szentírási példaképek nyomán alakultak ki; másodsor a hagyományhoz, az „elődök követéséhez”, amit az Intelmek a királyi méltóság nyolcadik támaszának tart. Az igazolás itt is szentírási idézetek gyűjteménye s nem valamely történetbölcséleti megdondolás; a romanizmus világképe ily értelemben is statikus: nem ismeri az idő alakító erejét, a valóságot mint egyszerit, időfölötti eszményekhez méri, életszabályait nem a történeti fejlődés tanúságai, hanem a történet fölött álló isteni törvények alapján állítja föl. Roppant jellemző erre a nyolcadik fejezet indokolása. Az elődök követése nem azért tanácsos, mert jól igazgatták az országot, hanem „mert ki is megveti eleinek törvényét, annak nincsen gondja az isteni törvényekre sem. Mert azért vannak az atyák, hogy táplálják az ő fiaikat, és azért vannak a fiaik, hogy engedelmeskedjenek az ő szüleiknek. Ki is tulajdon atyjának ellene áll, az Istennek ellensége, mert minden engedetlenség az Istennek állnak ellene.” S ilyen „tekintélyi” indokolást nyer itt az Intelmek kétségkívül legmeglepőbb, legéletszerűbb tanácsa is, amelynek forrását a tudomány eddig még nem találta meg, s amelyet ilyenformán joggal tart a különleges hazai viszonyok szemléletéből leszűrt elvnek: „Melyik görög igazgatná a latinokat görög erkölcsnek szerinte, avagy melyik latin igazgatná a görögöket latin erkölcsnek szerinte?” S az „indokolás”: „Én szokásaimat pediglen, miket királyi méltósághoz illendőknek látsz, kétségnek minden béklyója nélkül kövesd. Mert nehéz neked eme tartománynak uralmát tartanod, ha nem lész az előtted uralkodó királyok szokásainak követőjévé”.

E statikus, „időtlen” romanizmus még világképe dinamikus mozzanatait is rögzíti: a keresztény király hitért folytatott harcát is beleilleszti abba a merev képbe, amelynek egyik oldalán a Civitas Dei, a másikon a Civitas Terrena áll. És rögzíti, „szobrosítja” magának a harcolónak az alakját is, azzal, hogy nem a harcoló egyént állítja elének, hanem a mennyei eszményképhez mért és oldalára helyezett alakot: a háborúskodó király „Krisztus vi téze,” a küzdelemben Szent György és Szent Márton társa.

Ugyanilyen statikus, merev a sacerdotium gondját vállaló király képe is. A romanizmus királya ugyanis „sacerdos”, népének papja, egyházának, szervezője is. Az organizáció, — püspökségek állítása, püspökök ki-nevezése, kolostorok alapítása, templomok építése és fölszerelése, — mellett oly belső kérdésekbe is beleszól, mint a szerzetesházak fegyelme. A legenda major szerint Szent István „a barátoknak életét és társaságát egyszer egyebekkel, máskoron maga személyében vizsgálva, szorgalmatost figyelte, s a resteket dorgálta, a vigyázókat jószertetébe vette.” Szent Imre legendája meg is örökítette egyik ilyen fölvygázó útját: a csókjelenet után, melyben Imre Maurust kitüntette, kevés napokkal, „boldog István csak két szolgát vevén magához tulajdon amaz úton megtérvén, a barátoknak virrasztását és imádkozását titkon vigyázta.” Reggel pedig részt vesz a kapitulumon és Mórnak „a közös meghallgatásban a vallással való felette sok ellenkezést vetett szemére.” Regnum és sacerdotium a romanizmusban, legalábbis csak első felében, elválaszthatatlan fogalmak, azok Szent István királyságában is. Csak a gregoriánus reformok diadalra jutásával vált szükségessé e tény „átértékelése”. Szent István pápai legációjának legendája a Kálmán-kori gregorianizmus, s az ennek szellemében író Hartvik jóakarató koholmánya. Egyházi dolgokban ép oly hatalommal rendelkezett a király, mint a világiakban, az egyházi ügyeket a világiakkal közösen intézte, még Szent László idején is. Állam és Egyház viszonyában, III. Ottó elképzelése szerint, a vezető szerep az államé egészen VII. Gergely pápáig, nálunk egészen Kálmán királyig, tehát mindaddig, amíg a cluny-i eszmék legfőbb hirdetőjévé, a cluny-i szellem követelményeinek legfőbb előharcosává nem maga a pápa lett.

Első szent királyunk „államosított” egyháza azonban nem jelenti távolról sem, mintha *Cluny* gondolatai az ő korában nem jutottak volna el a magyar földre. A magyar térítést reformszellemű szerzetesek vezették. Gizella királyné annak a Szent Wolfgang püspöknek volt a tanítványa testvérével, Henrik császárral együtt, aki a bajor kolostorokat Cluny szellemében újjászervezte. Wolfganghoz hasonló irányban működött Adalbert magdeburgi püspök is, és az ő udvarában nevelkedett Szent Adalbert prágai püspök és Radla apát. Szent Adalbertnek viszont Asztrik, Kalocsa első püspöke volt a tanítványa. Pécs püspöke, Bonipert Odiló cluny-i apát egyik lelkes hívének volt a tisztelője. Szigorú fegyelmű, új szellemű volt a velencei

Szent György kolostor is, ahonnét Szent Gellért jött. Szent Adalbert tanítványai, a breunowi szerzetesek, akik Csehországból később hazánkba menekültek, már a római Szent Bonifác kolostorból a reform szellemét hozták magukkal. Közülük való Anasztáz esztergomi érsek is. De levelezett maga Szent István is Odilo apáttal s az ő áldását kérte térítő művére. A keresztény népek közösségébe belépő magyarság tehát a vallásosságnak és szerzetességnek ezzel az új, reformáló szellemével ismerkedett meg, Kálmán koráig azonban ezek a reformeszmék akadály nélkül elhelyezkedtek a romanizmus első nagy korszakának eszmevilágában, abban, amely a „rex” vallaira ruházta, az uralomra alkalmas, „idoneus” keresztény király, „vicarius Christi” gondjaira bízta a „regnum” és „sacerdotium” kettős terhét.

A magyar egyházszerzés első munkásai, Szent István segítőitársai a *bencések* voltak. Világi papság hiányában az egyházmegyék szükségleteit is ők látták el. Szent Gellért legendájában mondja Szent István az újonnan kinevezett püspököknek: „Mert a jelenvaló időben nincsenek papjaink a ti szolgálatotokra, kikkel szokásban van az egyházi elöljárót felékesíteni, vigyünk az egyházaknak és monostoroknak papjait és szerzeteseit, hogy az egyházi tanításnak rendje szerint legyenek nekünk segítőink az Isten szolgálatában.” S az uralkodó parancsára össze is gyülekeznek a Csanádra menendő papok: ketten Pécsváradról, ketten Zalavárról, ketten Bakonybélből és négyen Pannónhalmáról. De a század szelleméhez híven s a Chrodegang-féle regula értelmében a világi papság is élt közös életet, s mint a Gellért-legenda egy szakaszából következtethető, épen az egyházak élére állított reformszellemű vezetők kezdeményezésére: „Volt pedig szokása a szent embernek, hogy kanonokjai közül a városban aludni senkit sem engedett, azoknak kivülről, kik útra küldettek. Egyebek egy házban nyugodtak, ha valaki is közülük a hajnali zsolozsmákhoz nem jött, ama napon nem szolgáltattak neki javadalmat... Ezeknek a kórusban karingük volt, a kórusnak kivülről csuklyás kerek palástot hordtak.”

A bencések, akik az ezredik év körül megtérő népek, köztük a magyar, krisztianizálásának fő munkásai voltak, a romanizmus tipikus rendje. A keleti szerzetesség individualisztikus aszkézisét a római szellem törvénytisztetével „kollektivizálja,” az egyéni belátás helyett a mindenkire kötelező „lex” betartását követeli meg, s a szerzetesi életet „az Úr szolgálatában vitézkedő céhtestületté”, „dominici servitii schola”-vá teszi, s ennek élére, mintegy

kisded „regnum” fejét, az apátot helyezi. Ebben a „scho-la”-ban azonban a tagok gondja nemcsak az önnön lelkük üdvösségére irányul, hanem a felebarátok megszentelésére is: a keleti szerzetes kiszakad a világból, a nyugati behelyezkedik a világba és vállalja abban is hivatásából következő küldetését. A keleti szerzetes vezetője az egyéni inspiráció, a nyugatié a regula.

A clunyi reform a bencés regulának ehhez az eredeti formájához és értelméhez tér vissza, és, híven a kor központosító szelleméhez, közvetlenebb kapcsolatot, alá- és fölérendeltséget teremt az eddig független kolostorok között. A magyar szerzetesházak már ezt az új szellemet képviselik, s mindannyian a romanizmus eszméinek egy-egy tűzhelyét jelentik.

Ez a romanizmus, és főképp a romanizmus fejedelemszménye, a magyarság gondolatvilágától nem eshetett oly messze, mint első pillanatra gondolnók. A sajátos lovasnomád műveltség, — ez a már komolyabb déli hatásoktól érintett steppekultúra, — amelynek népünk részese volt, a romanizmuséval sokban rokon uralkodó-eszményképet vallott magáénak. Mítikus karizmája birtokában a nomád fejedelem is korlátlan úr; még a romanizmus keresztény föltételei sem kötik: a románkori király csak addig sért-hetetlen, amíg „recte regit”, különben fölbomlik közte s népe közt a szövetség, —a nomád fejedelem viszont szabadon lehet tirannus, zsarnok és vérengző totemisztikus jelekkel és hiedelmekkel igazolt elhivatottsága birtokában. A nép sorsa a romanizmus fölfogásában is bizonyos fokig az uralkodón áll: az igaz király, a „rex”, boldoggá teszi népét, a tirannus romlásba taszítja. Ilyesféle eszmék mélyen bevésődhetnek a nomád népek tudatába is. A nomád kultúrákban ugyanis még fokozottabban egy nép és uralkodó sorsa: a törzseket a vezér szervezi néppé, s halálával rendszerint föl is bomlanak e mérhetetlen kiterjedésű, szinte világrészeket átfogó birodalmak. A honfoglaláskor a magyar törzsek úgy helyezkedtek el, hogy a vezér törzsének helyzete egy esetleges támadáskor a lehető legvédelettebb legyen: ez foglalta el az ország közepét, s a többiek legyező alakjában vették körül. A támadások azonban elmaradtak, s a kalandozások idején természetesen jutottak előnybe a külső országokkal szomszédos határtörzsek. A központi hatalom aláhanyatlik, a vezéri nem kiváltságának tudata lassan elhomályosul, míg a nagy katasztrófák, elsősorban Augsburg, újra a vezértörzs kezébe nem juttatják a vezetést. Gézával ismét a mítikus karizmával ellátott nemzetség ura vette kezébe a magyar-

ság sorsának irányítását. A romanizmus voltképen csak ezt az ismét teljes fényében fölgyúló nomád vezér-eszményt krisztianizálja, a pogány mítoszt keresztény karizmával helyettesítve, s a magyarság már monoteisztikus Istenfogalmát a keresztény — román fejedelem — Krisztus alakjában konkretizálva.

E keresztény — román fejedelem — gondolat legszébb és legjellemzőbb megnyilatkozása *Szent István Intelmei*. Valószínűleg külföldi származású, Szent István közvetlen környezetében élő, az ő szándéka szerint író szerzetespap munkája, műfajilag a Karoling-kor népszerű királytükreinek egy, talán legkeletibb, példája. Tudós kompiláció, az európai publicisztika közhelyeinek ügyes gyűjteménye, foglalata a „regnum”-ra és a „rex”-re vonatkozó mindazon eszméknek, amelyek a zsinati határozatok, admoníciók, királytükrok révén az egész kereszténység köztudatába átmentek.

A romanizmus gondolatvilága azonban nemcsak az uralkodásra vonatkozó eszmékből áll, jellemzői nemcsak a „rex-sacerdos”, a „Civitas Dei — Civitas Diaboli” szembeállítás, az „időtenség”, a merev hierarchia, — a hit új lendülete, az *aszkézis új, páratlan heve* is jellemzi. Cluny eszméit már ez sugallja, s ez az ihletője a kor szerzetesi reformjainak. A század, illetőleg ezredforduló a vallásos élet nagyarányú föllendülésének és elmélyülésének tanuja, és tagadhatatlanul mutatja a keleti szerzetesség hatásait. A kollektív romanizmus *individualizmusát* képviselik ezek a törekvések, és jellemzően Itáliában eredtek, ahol az egyéni gondolkodás még a romanizmus közösségi szemlélete idején is a legélénkebb maradt. Ravenna mellett, a pereusi kolostorban Szent Romuald, a kamalduliak alapítója az egyik nagyhatású kezdeményező. Társai a bencés regula szerint éltek, de keleti módra egymástól teljesen elszigetelve, külön cellákban laktak. III. Ottó innét küldött szerzeteseket Lengyelországba. Kolostoruk a poznaui egyházmegyében nemsokára rablótámadásnak esett áldozatul, híre azonban messze földön elterjedt: Szent Bruno, a vértanuk életírója szerint Magyarországról is elzarándokolt oda egy Antonius nevű testvér. Lengyelországból jött hazánkba Szent András-Zoerard is, aki egy hozzá csatlakozott, Benedek nevű baráttal a zoborhegyi apátság mellett remetéskedett, s akinek szigorú aszkéziséről híven tudósít legendája, a magyar Mór püspök műve. A legendából következtethetünk arra a kultuszra, amellyel e szent remeték emlékét ápolták a magyar bencésházak, a panonhalmi és a zoborhegyi. A lengyel remeték életírója,

Bruno átutazott hazánkon, és Gellért püspökről tudjuk, hogy Szent Imre nevelését befejezve „remeteséget kívánt”, Bakonybélbe vonult, „hol szüntelen böjtölés és imádkozás és virrasztás gyakorlásának adván magát, heted esztendőig veszteg megmaradt, építvén magának kunyhót”. A remete-szellem, a romanizmus vallásosságának ez a jellemző megnyilatkozása, a jelek szerint nálunk is élt és hatott; Tihany táján a balatonparti sziklák ablakos fülkéiben is szívesen látja az utókor a Gellért nyomait követő aszkétikus egyéniségek hajdani lakásait. S hogy e szellem a legmagasabb körökben sem lehetett idegen, annak a Gézának az alakja mutatja, akit Mór legendája „legkeresztényebb”-nek mond, s aki a boldogéletű püspöktől Szent Zoerárd ereklyéjét, a testébe evődött lánc egy darabkáját, elkérte. Szent Mórban mindenestre joggal láthatjuk ennek a „remete-irány”-nak egyik vezető képviselőjét.

De Szent Zoerard és Szent Benedek legendája mellett hasonló forrásokból fakadt Szent Imre legendája is. Szerzője, mint a szöveg bollandista kiadója mondja, mintha inkább írta volna meg a szerzetes, mint a királyi ifjú élettörténetét. Valóban: Szent Imre mint az aszkézis kiváló gyakorlója áll előttünk e legendákban, mint királyi megtestesítője annak a szellemnek, amely a kor jobb lelkeit a remetebálangokba hajtotta, — és mint a remetéskedő Gellért igazi tanítványa. Szűzességének dicsérete is, — a szűzesség dicsérete a legendában egy Exhortatio ad sponsum Christi című, apácák számára írt munkából átvett részlet, — mintha a pereusi kolostor és Szent Romuald eszméit hirdetné és igazolná. Ezen a ponton azonban egybeesik az itáliai törekvés Cluny reformjával, amely a gregorianizmusban a papi nőtlenség keresztülviteléért harcolt: Szent Imre egyszerű legendájában tehát a romanizmus vallásosságának két nagy áramlata torkollik egybe. Jellemző, hogy a munka említi Hildebrand néven VII. Gergely pápát.

A legenda keletkezését arra az időre teszik, amelyben a magyar irodalom első „virágkorát” láthatjuk: a tizenegyedik és tizenkettedik század fordulójának évtizedeire. Ekkor, Szent László és Kálmán uralkodása alatt, első szentjeink fölemeltetésével és szenttéavatásával kapcsolatban, keletkeznek a róluk szóló legendák: Szent Imréné, a két Szent István- és a kisebbik Szent Gellért-legendák. Bennük szépen szemlélhető a századforduló szellemi áramlatainak keveredése: a gregorianizmus nyomai, egy-

egy szerény megjegyzés formájában; a XII. századi fölvilágosodás előhangjai, így a Legenda minor tudósan szabadkozó bevezetésében, Szent István tanultságát főlemlítő részleteiben, a Gellért-legenda Szent Gellért tudós munkásságát ismertető mondataiban; s legteljesebben, végső kizengésében, a romanizmus egész világszemlélete, a királyeszmény szép rajza a legenda majorban, a Civitas Dei — Civitas Diaboli antitézise mindkét István-legendában és Gellértében is: itt, a korszakok határán, futnak össze a mult kiért eredményei és a jövő kezdetei, a román teocentrizmus szelleme és a modernebb fölvilágosodás. S itt jelentkezik, Szent László idején, a Gesta Ungarorumban, a román időtlenséget a historikus érzék jegyében fölváltó történetírás is, jellemzően a szépirodalmibb, modernebb gesta formájában; itt alkotja meg Albericus művében a történeti tudat törvénygyűjteményünket: ezek az évtizedek, amelyekben a magyar királyság világpolitikai távlatokba kerül, valóságos gyűjtőmedence, ahol a mult hagyatéka egybefolyik és ahonnét a jövő elindul.

IRODALOM

A legendák és Intelmek magyar szövegét *Tormay Cecilia* szép fordításából vettem: Kis magyar legendárium és Szent István királynak Intelmei. Bp. 1030. — A Renovatio Imperii Romani gondolatáról *Joel*: Wandlung der Weltanschauung Tübingen, 1928. a tizedik és tizenegyedik századról szóló fejezetek; *Hampe*: Das Hochmittelalter, Berlin, 1932; *Günter*: Das deutsche Mittelalter, Freiburg, 1036; a román királyeszményről ugyanezek és *Balogh József*: Szent István politikai testamentuma, Minerva 1930-31, Szent István és a Róma-eszme, Budapesti Szemle 1927, A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere, Századok 1932; *Váczy Péter*: Die erste Epoche des Ungarischen Königtums, Pécs 1935; *Deér József*: Pogány magyarság — keresztény magyarság, Budapest 1938; *Hóman-Szekfű*: Magyar történet II. kiadás első kötet, 9. fejezet. A nyugateurópai publicisztikáról szintén *Balogh József*. „Regnum“, „sacerdotium“, Szent Ágoston szerepe, „tirannus“: ugyanezekben. A vérségi pogány elhívás továbbéléséről a keresztény királyságban *Deér*. Cluny hatásáról *Hóman*, *Váczy* és *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon, 1931. A gregoriánizmusról és Szent István pápai legatio-járól. *Váczy*. A bencésekről *Balanyi György*: A szerzetesség története. Budapest 1923. Clunyról ugyanott és *Hampe*, *Joel*. A lovasnomád fejedelemről, a törzsek elhelyezkedéséről, a központi törzs hanyatlásáról *Deér*: Heidenisches und christliches in der altungarischen Monarchie, Szeged 1934 és már említett műve. Az Intelmek szerzőjéről *Balogh*: Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről. Magyar nyelv 1931. A románkori aszkézisről *Hampe*, *Joel*. Magyar kapcsolatokról *Hóman*, *Sárkány Oszkár*: Szent Maurus és a Zobor-hegyi remeték legendája, Napkelet 1937, és Szent Mór emlékkönyv, 1936, itt főképp *Kühár Flóris*: Szent Mór lelki világa. A balatonparti remetéről *Kühár*. Szent Imre legendájáról *Sárkány* és *Madzsar Imre*:

Szent Imre herceg legendája, Századok 1931. Géza szerepét említi *Sárkány*. Románkorvégi „virágkor“: *Horváth János* említi, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931. A Gesta Ungarorumról és műfajáról *Hóman*: A magyar történetírás első korszaka, Minerva 1929, és A Szent László-kori Gesta Ungarorum és leszármazói, Budapest 1925.

Jegyzet. Ez a cikk a közismert források és tudományos munkák alapján igyekszik a romanizmus jellemző jegyeit összeállítani. Tekintettel arra, hogy ez a román szellem a gregoriánizmus erőteljesebb érvényesüléséig, Kálmán koráig, lényegesebb módosulások nélkül az egész századon uralkodott, talán nem történetellenes eljárás, hogy a szellem lényeges jegyeinek illusztrálására az Intelmek mellett a korszak végéről származó legendák anyagát használta föl. A romanizmus jellemvonásai természetesen még kiegészíthetők, és külön összefoglalást igényelve, részben már kész részlettanulmányok alapján, annak megállapítása: mi az, ami a legendákban a gregorianizmus, mi az, ami a XII. századi fölvilágosodás nyoma. E cikk különben nem óhajt az eredetiség színében tetszelegni: vázlatos összefoglalása csupán a hivatott történetírók megállapításának. Ha ezeket a közönség felé közvetíti, ha az érdeklődést a szép középkor iránt csak kissé is fölkelti: föltett célját sokszorosán elérte.

Rónay György.